

УДК 271(477)

П. М. Кулаковський,*доктор історичних наук, завідувач кафедри країнознавства Національного університету "Острозька академія"*

ОСТРОЗЬКІ ХРАМИ ЯК МІСЦЯ ПОХОВАННЯ КНЯЗІВ І ШЛЯХТИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

У статті аналізується роль острозьких православних і католицьких храмів як місць поховань для князів Острозьких і їх служилої шляхти. Простежується тенденція зміни релігійної ментальності шляхти у зв'язку з конкуренцією між православ'ям і католицизмом.

Ключові слова: храм, поховання, пожертва, християнство, Острог, православні, католики.

Острожские храмы как места погребения князей и шляхты в первой половине XVII в.

В статье анализируется роль Острожских православных и католических храмов как мест погребения для князей Острожских и их служилых шляхтичей. Исследуется тенденция смены религиозной ментальности шляхты в связи с конкуренцией между православием и католицизмом.

Ключевые слова: храм, погребение, дарение, христианство, Острог, православные, католики.

Temples of Ostrog as places of burial of princes and gentry in the first half of XVII c.

In the article the role of orthodox and catholic temples of Ostrog is analysed as places of burial for the princes of Ostrogski and their gentries. The tendency of changing of religious mentality of gentry is probed in connection with a competition between Orthodoxy and Catholics.

Keywords: temple, burial, giving, Christianity, Ostrog, Orthodoxy, Catholics.

Християнською традицією середньовіччя та ранньомодерного часу було поховання в межах сакральних споруд – церков, костелів, монастирів. Шляхта вважала, що, заповідаючи релігійним установам кошти, інколи досить значні, нерухоме й рухоме майно та обумовлюючи своє поховання у цих храмах, вона гарантує собі достойне потойбічне життя. З огляду на це зводилися родинні поховальні храми, представники шляхетської еліти клопотали про своє поховання у відомих релігійних

центрах, наприклад Києво-Печерському монастирі, чи регіональних релігійних центрах. Подібна тенденція була характерна і для простолюдинів – міщан і селян. Рідко хто з них мав можливість “купити” собі місце в храмі, тим більше під вітарем, що було особливо престижним для шляхетського загалу. Натомість при багатьох храмах існували цвинтарі, де ховалися їх прихожани “другого ешелону”.

Метою цієї статті є встановлення основних тенденцій, характерних для процесу вибору місця поховання князями Острозькими і їх окремими служебниками чи людьми, тісно з ними пов’язаними.

Проблема в такому формулюванні вирішується вперше, однак окремі її аспекти розглядалися в статтях Н. Яковенко, М. Довбищенка, І. Тесленка, Т. Вихованця та ін.

Острог першої половини XVII ст. був багатий на християнські сакральні споруди. У місті нараховувалося щонайменше 8 православних церков. Центральне місце належало Богоявленській (замковій) церкві. Неподалік на пригородку розташовувалося ще дві церкви – Миколаївська і Глібоборисівська. В межах окольного замку знаходилися Пречистенська (Успенська) церква. У власне місті, але також неподалік замку функціонували ще дві церкви – Параскево-П’ятницька і Святотроїцька. У Новому місті, що являло собою практично окремий населений пункт, зафіксовано в досліджуваній період 2 церкви – Воскресенська і Онуфріївська. Місто й замок внаслідок поділу 1603 р. між синами князя Василя Костянтина Острозького Янушем і Олександром розділилися на дві частини. За умовами поділу всі церкви мали перебувати в спільному користуванні обох власників [1, арк 14 зв.; 17, с. 160-204]. Частина Януша після його смерті у 1620 р. увійшла до складу ординації, володіли якою князі Заславські. Частина Олександра спочатку стала власністю його синів – Адама Костянтина і Януша Павла, а після їх смерті в 1618 і 1619 рр. – їх сестри Анни Алоїзи Острозької.

У 1636 р. після “Острозької трагедії” Анна-Алоїза опечатала православні храми, що знаходилися на її частині, зокрема Богоявленську, Воскресенську і Онуфріївську. Острозький ординат кн. Владислав Домінік Заславський очевидно розцінив це як порушення умов поділу 1603 р. і вдався до самостійних заходів щодо переведення православних церков в Острозі на унію. За свідченням автора Острозького літописця лише три священники не погодилися на прийняття унії – отець Іоанн Бережанський, настоятель Богоявленської церкви, отець Марко – Воскресенської, отець Кирил – Онуфріївської, але мусили залишити свої церкви. Велику надію православні міщани покладали на отця Стефана Смотрицького, настоятеля Пречистенської церкви, але він першим з острозьких священників перейшов на унію [6, с. 139]. Дискусійним залиша-

ється питання, чи були до цієї акції в Острозі уніатські церкви. У 1629 р. митрополит Йосиф Рутський у своїй реляції до Риму про візитацію Волині згадував церкву в Острозі, яка нещодавно була передана уніатам [20, с. 713]. Як здається, першою церквою, що була передана уніатам в Острозі, стала Миколаївська. На користь цього свідчить підтвердження привілеїв цій церкві одним з протекторів унії на Волині князем Олександром Заславським, батьком другого острозького ордината (тоді ще малолітнього) Владислава Домініка, на землю Чепель та вільний помол зерна для миколаївського священика в острозькому замковому млині. Тарас Вихованець слушно підмітив, що автор Острозького літописця не згадує під 1636 р. цю церкву, оскільки вона могла бути вже уніатською [16, с. 26-34]. Таким чином, загальне число православних і уніатських церков протягом досліджуваного періоду не перевищувало восьми. На середину XVII ст. Святроїцька церква, правдоподібно, була перероблена під латинську каплицю, а Глібобориська зникла. На 1654 р. перестала бути діючою Богоявленська церква, що зазнала значних пошкоджень. Якихось заходів щодо її відновлення не здійснювалося [10, с. 139; 17, с. 160-204].

Крім православних церков, згодом переведених на унію, в Острозі діяли і католицькі храми. Найстаріший з них фарний костел розташовувався на пригородку. З переходом частини Острога у володіння ревної католички Анни Алоїзи Острозької фарний костел вступив у період свого розквіту. Зміцнилася його матеріальна база, зросло число прихожан. Плани А. А. Острозької в царині окатоличення Острога й його округи значно перевищували можливості фарного костелу. В 1624 р. княгиня започаткувала фундацію єзуїтського конвенту. Першим етапом фундації було будівництво костелу св. Ігнатія Лойоли та св. Франциска Ксаверія. На вимогу княгині під цим костелом були зведені до 1630 р. поховальні крипти або “долішний” костел св. Станіслава [22, с. 141; 26, с. 130; 31, с. 307; 17, с. 160–204]. Костел згодом зазнав перебудови, яка до середини XVII ст. так і не була завершена. Будівництво було завершено лише 1719 р., а сам костел розпочав діяти у 1736 р. [18, с. 245–246]. У середині 1640-х рр. у зв’язку з фундацією при єзуїтському конвенті колегіуму нобіліум для шляхти з’явилася каплиця для задоволення їх духовних потреб. Вона була зведена на місці Святроїцької церкви або ж будівлю останньої перебудували для потреб шляхетської молоді [28, с. 199–200)].

Таким чином, в Острозі до середини XVII ст. налічувалося 11 християнських храмів. Правдоподібно, не всі з них були престижними в очах шляхти як місце поховання. Серед православних особливе значення мала Богоявленська церква, серед католиків – фарний костел і костел

св. Ігнатія Лойоли та св. Франциска Ксаверія, точніше “долішній” костел св. Станіслава, спеціально призначений для поховання.

Богоявленська церква була збудована як родинна усипальниця князів Острозьких. Однак в очах останніх довгий час більш престижне значення в подібній функції мав Печерський монастир у Києві. За спостереженнями Н. Яковенко, в середовищі волинських князівських родин взагалі до 1570–1580-х рр. тенденція поховання в цьому монастирі, в Успенському соборі під опікою “Пречистої” – храмової ікони цього собору, означала прилучення до давньої князівської традиції поховання в Києві – “найстаршого у всій землі граду”. В середині ж XVI ст. відбувається стрімке піднесення авторитету волинських “головних” княжат. Як наслідок, “перенесення родових усипальниць у центри власних володінь чи в патроновані родиною “отчизні” монастирі робило нові місця поховань “інституційними” – такими, де сам акт похорону легітимував та укорінював високу позицію роду [27, с. 788–789]. До цього перелому в князівській свідомості документально зафіксоване лише одне поховання Острозьких в Богоявленській церкві. Як свідчить передмова до Дерманського пом’яника, князь Василь Федорович Острозький “був положон в церкви соборной Острозской” [9, с. 108; 27, с. 800]. Цей факт підтверджується і літописом церкви с. Хорів, складеним десь в середині XIX ст., який фіксує у цій церкві багато речей з Богоявленської церкви. Зокрема, у вівтарі цієї церкви, під престолом, була встановлена на помості кам’яна плита, яка, за переказом, складала надгробний камінь кн. Василю Острозькому [23, с. 141]. Проте наступні представники роду Острозьких вважали це поховання “неправильним”. Кн. Костянтин Іванович Острозький, проводячи реконструкцію Богоявленської церкви, завершену 1521 р., ініціював перенесення праху свого діда туди, де на його думку, воно мало спочивати – до Успенського собору Києво-Печерського монастиря [25, с. 28]. Всі наступні після Василя чоловічі представники роду – Іван, Михайло, Костянтин, Ілля – заповідали себе поховати в Успенському соборі, що було й виконано.

З цієї традицією порвала княжна Гальшка Іллівна Острозька, яка у своєму заповіті наказала поховати себе або в замковій церкві, тобто Богоявленській, або в римському костелі, тобто фарному [8, с. 110-111]. Н. Яковенко, посилаючись на острозьку легенду [див. 14, с. 15, 50] вважає, що Гальшку поховали, все-таки, в Богоявленській церкві [27, с. 800]. Протилежну думку, щоправда нічим непідтверджену, висловила польська дослідниця життя Гальшки Острозької Сильвія Загорська. На її думку, Гальшка була похована в Києво-Печерському соборі [34, с. 85]. Згодом вона скорегувала своє судження, схилиючись до того, що Гальшку поховали в Острозькому фарному костелі, а не виключено, що і в

соборній церкві [33, s. 168–169]. Про якісь сліди її поховання в замковій церкві пізніше не згадується.

Наступним представником князівського роду, що був похований у Богоявленській церкві, був Олександр, син Василя-Костянтина Острозького. Острозький літопис повідомляє: “Року 1603. Декамврія 2 князь Александер Острозький ярославський в Красном умер, а похован у Острозі в церкві замковой богоявления [6, с. 130]. В 1636 р. Анна Алоїза за порадою і з допомогою єзуїтів задумала здійснити перепоховання батька з наміром вивести його тіло до Ярослава. Цинкову труну відкрили, перемили кісті, єзуїти перехрестили тіло, віднесли до свого кляштору, а звідти відправили до Ярослава [6, с. 138]. Н. Яковенко вважає, що єзуїти перепоховали лише якусь частку останків князя, бо надгробок покійному фіксував ще інвентар Острога 1690 р. [27, с. 801]. Даний інвентар дійсно фіксує в церкві “пустій” знаходиться „nagrobek kscia Aleksandra Ostrogskiego marmurowy, dobrze z osobą jego spoczywającą, wyrobiony. Który mało co naruszony, potrzeba by, aby go prętko z cerkwi wyniesiono, bo sklepienie walące się wniwecz go pokruszy [11, с. 144]. Видиме протиріччя вирішується достатньо просто – укладачі інвентаря бачили лише надгробок, який залишився в церкві; натомість не могли знати, чи є в ньому труна, хоч її наявність зафіксували; натомість вона вже більше 20 років, як знаходилася в Ярославі, в єзуїтському колегіумі, пожертви якому здійснював свого часу О. Острозький [26, с. 110].

27 квітня 1608 р. в замковій церкві був похований князь Василь Костянтин Острозький. Знаходження гробів Василя Костянтина і Олександра Острозьких підтверджує протестація, внесена до луцьких городських книг 18 вересня 1619 р. від імені краківського каштеляна Януша Острозького на слуг нещодавно померлого Януша Павла Острозького, які двічі незаконно вдиралися до замкової церкви з метою пошуку різних документів. Нападники “примусивши кгвалтовне священника ключы от церкви великое мурованое замковое острозское (віддати), где тела светое памяти княжати его мл Константого, киевского, и Александра, волынского, воеводовъ, княжат их млсти Острозских лежат” [2, арк. 307–308 зв.]. Попри існуючі плани щодо перенесення тіла київського воеводи то до Києво-Печерського монастиря, то до Ярославського єзуїтського колегіуму, воно залишилося в Острозі [30, с. 232]. Ще навіть в середині ХІХ ст. надпис на надгробку Василя-Костянтина можна було прочитати, хоч його текст вже ледь проглядався [32, с. 14].

У замковій церкві 1621 р. поховали Григорія Павловича, духівником якого був отець Дем’ян (Наливайко?). На похорон і сорокауст Григорій записав 80 злотих і особисті речі, виділив по 20 злотих отцю Дем’яну, співакам, на руський шпиталь і 10 злотих тесівському священику [20,

с. 574]. Заповідач був сином луцького войського і острозького старости Михайла Павловича гербу “Одровонж”. Григорій разом з братами Прокопом і Дем’яном тримали під Острогом на службі села Скнинь, Котівку, Довжок, Клепачі, Капустин. Мали власний двір, який опинився після поділу 1603 р. на частині Я. Острозького. Оскільки Павловичі мали вислугу на частині Олександра, то двір мав бути знесений. Очевидно, за заслуги перед київським воєводою і, можливо, за його інтервенції це не було виконано. У 1619 р. Григорій вже був одноосібним власником двору, оскільки брати померли. Двір Павловича граничив з мурами фарного костелу, що унеможливило розширення костельного цвинтаря. Тому острозький плебан Войцех Вітковський купив цей двір вже після смерті Григорія у його племінників за 100 злотих [13, с. 45; 24, с. 217–218]. Цікаво, що старший брат Григорія Прокіп заповів у 1607 р. поховати себе в родинній церкві Павловичів у маєтності Тесів Володимирського повіту [20, с. 575]. Чи не вплинув на Григорія той факт, що у Богоявленській церкві вже спочивав його патрон – князь Василь-Костянтин Острозький і він хотів був поряд з ним і в потойбічному світі?

Метрику відомих нам поховань в Острозькому фарному костелі відкриває син Василя-Костянтина Острозького – Костянтин, що помер 1588 р. У 1583 р. Костянтин перейшов з православ’я на католицизм [29, с. 125], тому був похований в костелі [27, с. 801]. Склалося так, що Костянтин залишився єдиним представником князівського роду, що знайшов спочинок у фарному костелі.

В Острозькому костелі заповів поховати себе у 1603 р. Михайло Свяцький. Заповідач жертвував на костел 16 кіп литовських грошів [20, с. 593]. Похований мав бути не лише ревним католиком, але й чільним діячем острозької католицької громади. Лише така особа могла підтримати матеріально й ідейно (фактом свого поховання) інституцію, що в роки жорсткого поунійного протистояння перебула в сильному занепаді.

У цьому ж костелі був похований померлий 14 серпня 1616 р. Войцех Бежановський, настоятель фарного костелу, особа шляхетського походження. Поховали його на найпрестижнішому місці – у склепі під Великим вівтарем костельного. У 1582 р. Войцех у Кракові пристав на пропозицію князя В. К. Острозького переїхати до Острога, щоб очолити місцеву римсько-католицьку парафію. Календарна реформа та Брестська церковна унія загострили й без того непрості стосунки ксьондза з православними мешканцями Острога. Багато важила для священика підтримка слуг-католиків В.-К. Острозького і самого князя. В. Бежановський активно займався культурно-освітньою роботою, про що свідчать книги, що входили до його бібліотеки, в тому числі авторства Іоанна Хрисостома, С. Сарніцького, Я. Гербурта, Б. Гербеста [15, с. 142–147].

Про те, що в Острозькому фарному костелі похований Валентин Косаковський повідомляє у своєму заповіті, складеному 14 травня 1637 р., його дружина Анна Жоравська [4, арк. 158–160]. В. Косаковський був слугою кн. Януша Павла Острозького [24, с. 211], в “Острозькому князівстві” тримав села Головлі й Хотичин, що знаходилися в Острозькій волості за Горинню. Вони також постраждали від татарського нападу восени 1618 р. : навіть через два роки у селах для обробки полів все ще не вистачало робочих рук [7, с. 187–189]. Також Валентин від свого патрона отримав с. Дубровицю у Берездівській волості [24, с. 211]. В. Косаковський мав в Острозі двір і два будинки. Помер у 1621 р. Його поховали, як зазначається в Хроніці Острозького фарного костелу, під костельним вівтарем. На костел Валентин дав 20 флоринів [12, s. 194].

На думку І. Тесленка, при Острозькому фарному костелі був похований Матвій Єрлич-Колимський. Матвій був давнім служебником кн. Василя-Костянтина. Все життя залишався неодруженим, незадовго до смерті перейшов на католицизм. Мав будинок в Острозі на частині, що відійшла до кн. О. Острозького. Помер 14 вересня 1622 р. і був похований в присутності дочок кн. О. Острозького [24, с. 208–209].

В Острозькому костелі або деінде за католицьким обрядом хотів, щоб його поховали Миколай Воронич. На костел він у тестаменті заповів 100 злотих, на шпиталь при костелі ще 25 злотих [20, с. 508]. Миколай походив з волинського шляхетського роду гербу “Павенжа”. В околиному замку Острога купив двір. За поділом 1603 р. його двір опинився на частині О. Острозького. У заповіті Миколай іменує себе особою “худого шляхетського достатку”, однак таке самовизначення не перешкодило йому в 1620 р. позичити на рік Григорію Павловичу значну суму – 5 тис. злотих. Помер Воронич бездітним або наприкінці 1622, або на початку 1623 р. Своє майно він заповів київському чашнику Філону Стрибило та рідним братам Федору й Філону Вороничам [24, с. 206–207].

Хто насправді мав “худий шляхетський достаток”, так це Криштоф Зенович, який у 1623 р. заповів поховати себе в Острозькому костелі. На костел він жертвував найцінніше – свого коня [20, с. 534].

Щедру пожертву на фарний костел – 500 злотих – заповів бл. 1631 р. Шимон Ясинський, який наказував поховати себе в обдарованому храмі. Ще 200 злотих Шимон заповідав францисканському монастирю в Межиричі [20, с. 616].

Надалі для слуг спадкоємців знаменитого князівського роду парадигма престижності місця поховання змінюється. Острозький фарний костел втрачає своє провідне місце, хоч залишається одним з храмів, на який записуються щедрі пожертви з боку заповідачів. Для слуг кн. Анни Алоїзи Острозької першочергового значення набуває “долішній” храм

св. Станіслава, розташований під єзуїтським костелом св. Ігнатія Лойоли і св. Франциска Ксаверія. Слуги другого острозького ордината кн. Владислава Домініка Заславського вибирають на користь храмів, розташованих поза Острогом – насамперед костелу Межирицького францисканського конвенту та Дубенським бернардинському і фарному костелам. Для прикладу, Миколай Новицький, представник роду, що служили кн. Василю Костянтину і Янушу Острозьким, а потім кн. Заславським, заповів 1 вересня 1635 р. поховати себе в Межирицькому францисканському костелі, записавши йому 2 тис. злотих і свій двір в Острозі на Загороді на капелу св. Антонія [3, арк. 1260–1263]. Інший слуга острозьких ординатів Марцін Рамулт, родич острозького пробоцка Миколая Рамулта, заповів 21 квітня 1639 р. поховати себе у Дубенському бернардинському костелі, записавши по 200 злотих на вітварі в Дубенському бернардинському костелі та острозькому фарному костелі, а також 100 злотих на вітвар у Дубенському фарному костелі [5, арк. 596–600зв.]. Ці факти опосередковано підкреслюють завершення процесу перетворення Острога зі “столичного” міста ординації в ординарне не лише в адміністративному значенні (що відбулося значно раніше), але в ідеологічному.

Фактично ідеологічне обличчя Острога у 1630–1640-х рр. формує кн. А. А. Острозька та протеговані нею єзуїти. Вийшовши в листопаді 1620 р. заміж за литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича, Анна Алоїза менше ніж за рік залишилася вдовою, перед якою постало питання, де поховати тіло померлого чоловіка. Роздуми та суперечки з родиною померлого тривали понад рік і, зрештою, у листопаді 1622 р. тіло Я. К. Ходкевича поховали в Острозькому фарному костелі. Тут тіло литовського гетьмана спочивало до 1627 р., коли була зведена перша будівля єзуїтського костелу, де останки Я. К. Ходкевича перепоховали. У 1648 р., тікаючи від козаків, Анна Алоїза забрала з собою тіло свого чоловіка й вивезла спочатку до Замостя, а згодом до Кракова, де воно було поховане у костелі Матія й Матвія. Повернулося тіло до Острозького єзуїтського конвенту лише в 1722 р. [19, с. 220–229].

Сама остання представниця роду Острозьких склала заповіт в 1651 р. Щедро обдарувавши острозьких єзуїтів – сумарно більше ніж 120 тис. злотих, тоді, як на фарний костел лише 2 тис., Анна Алоїза заповіла поховати себе в Острозі, в костелі єзуїтів, але після завершення “непевного часу” [20, с. 572–573]. Як наслідок, після смерті в 1654 р. спочатку княжну поховали в єзуїтському костелі св. Яна в Ярославі, згодом перенесли до Краківського костелу св. Матія і Матвія. Повернення в Острог і виконання заповідальної волі довело чекати до 1722 р. [21, с. 37–38]. Там тіла княжни і Я. К. Ходкевича знаходилися ще у 1815 р. [19, с. 228–229].

Оточення острозької княжни також бажало зв'язати своє духовне майбутнє з єзуїтами. Дружина Валентина Косаковського Анна Жоравська у своєму заповіті, складеному 14 травня 1637 р., заповіла поховати себе в костелі отців єзуїтів в Острозі. Анна в своєму заповіті жертвувала на цей костел 1 тис. злотих. Тут заповідачка перерахувала місця, де були поховані її найближчі родичі: її чоловік Валентин – у фарному костелі, батько – Луцькому домініканському костелі, мати – в Олицькому костелі. Для виконання останньої волі Анна призначила опікунами А. А. Острозьку, якій останній час служила, ректора Острозького єзуїтського колегіуму Премислава Рудницького, острозького пробоша Миколая Рамулта і свого брата Войцеха Жоравського [4, арк. 158–160].

З Анною Алоїзою мав тісні зв'язки і Ян Гжибовський. У своєму заповіті, складеному в 1639 р., Ян жертвував, крім всього іншого, 1,5 тис. злотих трьом кармелітським костелам, яким саме – мала визначити княжна Острозька. Заповідач наказував поховати його в острозькому костелі єзуїтів, жертвуючи їм 7 тис. злотих на вівтар і ще до похорону – 300 червоних злотих, 17 гривен срібла та коштовну шаблю. 500 злотих мало перепастися й фарному костелі та 600 злотих трьом острозьким шпиталям [20, с. 510].

Цей далеко неповний перелік похованих в острозьких християнських храмах князів і шляхтичів свідчить про значне сакральне значення Острога. Творення цього значення пов'язане як з активним храмобудівництвом, ініційованим князями Острозькими в XIV – XVII ст., так і з поліконфесійним складом населення міста, що породжувало своєрідну конкуренцію серед релігійних громад щодо підвищення значення своїх релігійних центрів. Слід зазначити, що серед католиків традиція значних пожертв і поховання в “своїх” храмах була більш усталеною і потужною. До цього додалася пропагована священиками, ченцями ідея окатоличення округи, що в переселенців з Польської Корони чи в місцевих шляхтичів-конвертитів стала невід'ємною частиною їх усвідомлення християнського вчення. Якщо ще врахувати деякі відмінні риси західно-християнської догми стосунків людини і Бога, то сумарно католицькі храми могли сподіватися навіть на пожертви православних шляхтичів; тоді як зворотні приклади траплялися вкрай рідко. У поширенні ідеї поховання в храмах важливу роль відіграли католицькі ордени. Домініканці, францисканці, єзуїти, пізніше кармеліти й капуцини сприяли творенню релігійних осередків не лише як інституцій посередництва між людиною і Богом, а й як центрів освіти, культури, виховання, формування справедливого відношення до сиріт, вдів, обездолених тощо. В таких умовах православ'я скорочувало свою соціальну базу і насамперед серед шляхти, що, в свою чергу, болісно відбивалося на його матеріальній базі.

Разом з цим, і в князівському середовищі розвивається дисперсійний рух, який характеризується відмовою від традиції поховання в родових усипальних храмах чи в престижних для православ'я монастирях і пошуком їх заміни шляхом фундації й підтримки монументальних проєктів будівництва розкішних католицьких конвентів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаніка. – Відділ рукописів. – Ф. Радзимицьких. – 181/VI, 4. – Ч. 1 а.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК). – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 114.
3. ЦДАК. – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 196.
4. ЦДАК. – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 206.
5. ЦДАК. – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 219.
6. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження / О. А. Бевзо. – К. : Наукова думка, 1971. – 200 с.
7. Володіння князів острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / [Упор. І. Ворончук]. – К.; Старокостянтинів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2001. – 406 с.
8. Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 / [Підгот. Л. Демченко] // Острозька давнина. Дослідження і матеріали / [Відп. ред. І. Мицько]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – С. 110-111
9. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. – К. : Университетская типография, 1859. – Т. 4. – XV+27+133+252+464+119 с.
10. Ревізія частини Острозького замку 1654 р. / [Підг. М. Ковальський] // Острозька давнина: дослідження і матеріали / [Відп. ред. І. Мицько]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – Т. I. – С. 139-140.
11. Ревізія частини замку та міста Острога (фрагмент) 1690 р. / Підгот. М. Боянівська. // Острозька давнина: дослідження і матеріали / [Відп. ред. І. Мицько]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – Т. I. – С. 143-145.
12. Akta kościoła farnego ostrogskiego od 1622 r. / [Wyd. J. Hoffman] // Rocznik Wołyński. – Równe: Wołyński Zarząd Nauczycielstwa Polskiego, 1934. – Т. III. – S. 192-214.
13. Kupienie dworu pp. Pawłowiców, który był bardzo ucisnął kościół [публікація фрагменту Хроніки Острозького фарного костелу] / [Відчит Т. Вихованець] // Воляння з Волині: Релігійно-суспільне видання римсько-католицької Луцької дієцезії. – Острог, 2005. – Ч. 1 (62). – С. 45
14. Андрухов П. Волинь в легендах і переказах / П. Андрухов. – Остріг: РВП “Вісник”, 1995. – 60 с.
15. Вихованець Т. Войцех Бежановський (друга половина XVI ст. – 1616)

/ Т. Вихованець // Острозькі просвітники XVI–XX ст. – Острог: Університет “Острозька академія”, 2000. – С. 142–147.

16. Вихованець Т. Миколаївська церква в Острозі: аспекти історії / Т. Вихованець // Острозький краєзнавчий збірник – Випуск 2. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2007. – С. 26–34.

17. Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. / Т. Вихованець // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2008. – Вип. 13. – С. 160–204.

18. Вихованець Т. Острозький єзуїтський колегіум: планувально-архітектурний аспект / Т. Вихованець // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2004. – Вип. 4. – С. 240–249.

19. Вихованець Т. Ян-Кароль та Анна-Алоїза Ходкевичі: останні дні життя та обставини поховання / Т. Вихованець // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії. Науковий збірник. – Вип. 38. – Луцьк: Управління культури й туризму Волинської обласної адміністрації, 2011. – С. 220–229.

20. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – половини XVII ст. / М. В. Довбищенко. – К. : ПП. Сергійчук М. М., 2008. – 884 с.

21. Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская / О. Левицкий // Киевская Старина. – 1883. – Т. XI. – С. 1–45.

22. Ричков П. Початковий етап проектування та будівництва єзуїтського монастиря в Острозі / П. Ричков // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог: Районна друкарня, 1993. – С. 140–142.

23. Тесленко І. Острожчина у фондах Волинського церковно-археологічного товариства / І. Тесленко // Наукові записки. Т. 9. Спеціальний випуск. – К. : Вид-во Університету “Кієво-Могилянська академія”, 1999. – Ч. 1. – С. 135–143.

24. Тесленко І. Шляхетська нерухома власність у “нижньому” Острозькому замку (пригородку) наприкінці XVI – на початку XVII ст. / І. Тесленко // Студії і матеріали з історії Волині / [Ред. В. Собчук]. – Кременець: Астон, 2009. – С. 192–225.

25. Ульяновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького / В. Ульяновський // Острозька давнина: дослідження і матеріали / [Відп. ред. І. Мицько]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – Т. I. – С. 24–31.

26. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. / Т. Шевченко. – Львів: Свічадо, 2005. – 338 с.

27. Яковенко Н. “Погреб тілу моєму вибираю с предки моєми”: місця поховань волинських князів у XV – середині XVII століть / Н. Яковенко //

Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войновича / [Відп. ред. М. Литвин] (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 20). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2011. – С. 784–808.

28. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historii Wołynia / S. Kardaszewicz. – Warszawa; Kraków: Gebethner i Wolf, 1913. – 278 s.

29. Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich / T. Kempa. – Toruń: Adam Marszałek, 2002. – 194 s.

30. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (Ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej / T. Kempa. – Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. – 290 s.

31. Paszenda J. Budowle jezuickie w Polsce XVI – XVIII w. / J. Paszenda. – Kraków: WAM, 2000. – Т. II. – 440 s.

32. Stecki T. Miasto Równe Kartka z kroniki Wołynia / T. Stecki. – Warszawa: Drukiem Władysława Dębskiego, 1880. – 47+IX s.

33. Zagórska S. Aktualizacja legendy. Życie, posag i problem Halszki z Ostroga. Rozprawa doktorska / S. Zagórska. – Poznań, 2010. – 308 s.

34. Zagórska S. Halszka z Ostroga. Między faktami a mitami / S. Zagórska. – Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2006. – 128 s.